

ZNANIECKI FLORIAN WITOLD – filozof, socjolog, humanista, ur. 15 I 1882 w Świątnikach k. Włocławka, zm. 23 III 1958 w Chicago.

Pochodził z rodziny ziemiańskiej, początkowe nauki pobierał w domu. Gdy cała rodzina przeniosła się do Warszawy, tam kontynuował naukę w gimnazjum. Zapisał się na Wydział Filozoficzny Carskiego Uniwersytetu w Warszawie, jednak w 1903 usunięto go z uczelni za udział w protestach studenckich. Wówczas udał się do Szwajcarii, następnie do Francji, gdzie zaciągnął się do Legii Cudzoziemskiej. Po opuszczeniu jej szeregów imał się różnych zajęć, m.in. pracował jako sekretarz w Stow. Artystów Rosyjskich, handlarz starociami, a nawet występował w wędrownej trupie cyrkowo-teatralnej. Następnie w Szwajcarii podjął studia na Uniwersytecie Genewskim (1905–1907). W 1907 przeniósł się do Zurychu, gdzie studiując, jednocześnie pracował w słynnym Polskim Muzeum Narodowym w Rapperswilu. Po roku ponownie wrócił do Paryża, gdzie zamierzał doktoryzować się na podstawie pracy *Idea honoru u szlachty francuskiej*. Z powodu śmierci promotora (prof. F. Rauha) doktorat nie został sfinalizowany. W Paryżu słuchał wykładów m.in. É. Durkheima, L. Lévy-Bruhla oraz H. Bergsona, którego pracę *L'évolution créatrice* niebawem przełożył na język pol. (*Ewolucja twórcza*, Wwa 1913). W 1909 wrócił do kraju, w 1910 doktoryzował się na UJ na podstawie pracy *Zagadnienie wartości w filozofii*. Podjął pracę w nowo utworzonym Tow. Opieki nad Uchodźcami, był dyrektorem biura i redaktorem pisma „Wychodźca Polski”, wykładał filozofię na Żeńskich Kursach Pedagogicznych. W 1913 nawiązał znajomość z W. I. Thomasem – amer. antropologiem społecznym, psychologiem i socjologiem, prowadzącym badania nad imigrantami w USA. Współpraca z Thomasem zaowocowała wkrótce zaproszeniem Z. do USA. Od 1914 w Chicago słuchał wykładów G. H. Meada. W 1919 wydał swą pierwszą amer. książkę *Cultural Reality*, a w latach 1918–1920 ukazało się wielotomowe wydanie pracy, która najbardziej przyczyniła się do popularności Z.: *The Polish Peasant in Europe and America* (razem z Thomasem). W 1920, po powrocie do kraju, otrzymał nominację na stanowisko prof. nadzwyczajnego Uniwersytetu Poznańskiego i został kierownikiem utworzonej dla niego Katedry Socjologii i Filozofii Kultury, a w 1921 został mianowany prof. zwyczajnym tego uniwersytetu. W 1930 założył pierwsze pol. czasopismo socjologiczne „Przegląd Socjologiczny”, którego był red. do wybuchu II wojny światowej. Z jego Seminarium Socjologicz-

nego (założonego zaraz po powrocie do kraju z USA) wyłonił się Polski Instytut Socjologiczny. Z. wyjeżdżał na wykłady do USA (1931/1932 i 1932/1933). W 1939 wojna zaskoczyła go w drodze powrotnej do Polski (u wybrzeży Szkocji), wobec czego wrócił do Ameryki. W 1942 otrzymał obywatelstwo amer. Wykładał początkowo w New York, potem w Urbanie (Il.) gdzie otrzymał stanowisko prof. na uniwersytecie stanowym. Tam też spędził resztę życia. Był wieloletnim prezesem American Sociological Society.

Był twórcą oryginalnych i wpływowych na terenie socjologii koncepcji: kulturalizmu, współczynnika humanistycznego, metody autobiograficznej. Był także jednym z pierwszych (obok K. Mannheim'a i M. Schelera) inicjatorów socjologii wiedzy.

Główne prace Z.: *Zagadnienie wartości w filozofii* (Wwa 1910); *Humanizm i poznanie* (Wwa 1912); *The Polish Peasant in Europe and America* (z W. I. Thomasem, I–V, Bs 1918–1920; *Chłop polski w Europie i Ameryce*, I–V, Wwa 1976); *Cultural Reality* (Ch 1919; *Rzeczywistość kulturowa*, w: tenże, *Pisma filozoficzne*, Wwa 1991, II 459–928); *Upadek cywilizacji zachodniej. Szkic z pogranicza filozofii kultury i socjologii* (Pz 1921, Wwa 1986); *Wstęp do socjologii* (Pz 1922, Wwa 1988); *The Laws of Social Psychology* (Wwa 1925, NY 1967; *Prawa psychologii społecznej*, Wwa 1991); *Socjologia wychowania* (I–II, Wwa 1928–1930, 1973²; jednotomowe wyd. Wwa 2001³); *Miasto w świadomości jego obywateli* (Pz 1931); *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości* (Lw 1934, Wwa 2001³); *The Method of Sociology* (NY 1934, 1968); *Social Actions* (NY 1936, 1967); *The Social Role of the Man of Knowledge* (NY 1940, New Brunswick 1986; *Społeczna rola uczonego*, w: tenże, *Społeczne role uczonych*, Wwa 1984, 279–479); *Cultural Sciences. Their Origin and Development* (Urbana 1952, New Brunswick 1980; *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*, Wwa 1971, 1992²); *Modern Nationalities* (Urbana 1952; *Współczesne narody*, Wwa 1990); *Social Groups in the Modern World* (w: *Freedom and Control in Modern Society*, NY 1954, rozdz. V; *Społeczne role uczonych*, Wwa 1984).

Prace Z. wydano pt.: *On Humanistic Sociology. Selected Papers* (Ch 1969); *Społeczne role uczonych. Pisma wybrane* (Wwa 1984); *Pisma filozoficzne* (I–II, Wwa 1987–1991, I: „*Myśl i rzeczywistość*” i inne pisma filozoficz-

ne; II: „Humanizm i poznanie” i inne pisma filozoficzne); *Education and Social Change* (F 1998).

PRZYGOTOWANIE NAUKOWE. Drogę naukową zaczynał od filozofii, jednak jest znany przede wszystkim jako socjolog. Rozważania filozoficzne traktował jako komplementarne względem naukowych i równoprawne co do rangi. Przekonanie Z. o koniecznym związku filozofii z socjologią wynikało z jego krytycznej oceny tradycji filozoficznych, na jakich wspierała się znana mu socjologia. Jako filozof aprobował i zakładał stanowisko metodologiczne antynaturalistyczne i antypsychologistyczne, antyfundamentalistyczne w dziedzinie epistemologii. Był twórcą pluralistycznej ontologii bytu społecznego (z takimi jej osobliwościami, jak stopniowanie istnienia), toteż oryginalność jego najbardziej znanych koncepcji: współczynnika humanistycznego, koncepcji działania społecznego, teorii wartości czy socjologii wiedzy wiele traci, gdy odrywa się je od całości wymiaru teoretycznego. Z. był aktywny na polu filozofii kultury, ale też systematykiem: tworzył własną ontologię, teorię poznania, teorię kultury, a także metodologię nauk społecznych.

Współtworzył paradygmat socjologii humanistycznej, przyjmując także inspiracje płynące z pozaeuropejskich tradycji intelektualnych (pragmatyzm, interakcjonizm G. H. Meada), co w istotny sposób wpłynęło na światową recepcję jego spuścizny. Dziełem, które przyniosło mu popularność w środowiskach socjologów na całym świecie, jest *The Polish Peasant [...]*. Szczególne znaczenie ma zawarta w nim *Nota metodologiczna*, w której naukę społeczną – socjologię (opartą na metodycznie prowadzonych badaniach, posiadającą określoną koncepcję procesu społecznego jako całości, nie izolującą faktów społecznych, badającą zagadnienie zależności jednostki od społeczeństwa i zależności społecznych struktur od jednostki) przeciwstawił „socjologii zdrowego rozsądku” („socjologii praktycznej”). W tekście tym zdefiniował wartość społeczną jako wszelki przedmiot posiadający empiryczną treść oraz znaczenie, wskutek którego jest on (lub może być) obiektem działalności. Postawę społeczną określił jako „proces indywidualnej świadomości, która urabia rzeczywistość lub możliwą działalność jednostki w świecie społecznym” (*Chłop polski w Europie i Ameryce*, 54). Postawa jest związana z wartością społeczną, jest jej indywidualnym odpowiednikiem. Wartości społeczne istnieją obiektywnie

dzięki intersubiektywnemu znaczeniu, które prowokuje podobne postawy społeczne. Toteż przedmiotem socjologii są: działania społeczne (podejmowane ze względu na wartości społeczne), stosunki społeczne, indywidua społeczne (pozycje, role społeczne), grupy społeczne, które tworzą systemy względnie izolowane i dzięki temu dające się badać naukowo.

Tak określona tematykacja głównych zagadnień socjologii, jej metodologiczna spójność, horyzont teoretyczny, jaki obejmuje, powstały jako efekt przemyśleń na temat związków filozofii i socjologii. Wyrazem przekonań Z. w tej kwestii jest jego własny pogląd filozoficzny – kulturalizm.

KULTURALIZM – FILOZOFIA NAUK O KULTURZE. Z. uważał, że główną przeszkodą w uprawianiu nauk społecznych (nauk o kulturze) jest tradycja filozofii poznania i wiedzy, jaką wyraża fundamentalizm epistemologiczny. Jego zdaniem daje się on utrzymywać jedynie w granicach poznania przyrodniczego, a i to jedynie za cenę coraz większego rozziwienia między wiedzą naukową a pryncypiami filozofii. Nauki społeczne zmuszają jednak do rewizji zarówno tradycji, jak i założeń, na których opiera się nowoczesna epistemologia, szerzej – tradycja nowożytnej filozofii podmiotu i wiedzy. Skoro świadomość teoretyczna socjologii uwikłana jest w zagadnienia angażujące problematyczne rozstrzygnięcia filozoficzne, socjologię można uprawiać dopiero na przygotowanym gruncie filozofii.

Kulturalizmem nazywał Z. własną filozofię nauk społecznych, której sens pojmował w sposób charakterystyczny jeszcze dla filozofii XIX w.: nauki humanistyczne i społeczne wymagają filozoficznego uprawomocnienia. Odrzucał Z. zarówno naturalizm, jak i idealizm jako poglądy dotyczące fundamentów bytowych rzeczywistości kulturowej, odrzucał też fundamentalizm epistemologiczny i pozytywizm, jako epistemologiczne przesłanki stanowiska kulturalizmu.

Stanowisko Z. w tych kwestiach można zrekonstruować odwołując się do czterech zasadniczych koncepcji: 1) teorii „rzeczywistości konkretnej” – wyrażającej tezy o sposobie istnienia przedmiotu poznania nauk o kulturze; 2) koncepcji „współczynnika humanistycznego” – ontologicznej i epistemologicznej tezy dotyczącej sposobu badania przedmiotu nauk o kulturze; 3) „teorii działania”, stanowiącej kulturalistyczną koncepcję podmiotowości; 4) koncepcję „so-

cjologii wiedzy”, będącej teorią społecznego umocowania systemów wiedzy (w tym nauki).

Rzeczywistość konkretna to rzeczywistość charakteryzowana przez odwołanie się do doświadczenia pojmowanego jako kategoria ontologiczna, jako kategoria wyrażająca związek doświadczenia i działania. Z. poszukiwał teorii przedmiotu kulturowego rozumianego jako efekt twórczej aktywności człowieka, a kulturę pojmował jako dziedzinę obiektywizacji tej aktywności. Rzeczywistość konkretna to doświadczane w refleksji i działaniu podłoże, z którego w emergentny sposób wyłania się kultura jako to, co korelatywno-przedmiotowe. Jest więc ona ludzkim środowiskiem zarówno dla myśli, jak i dla działania. W tym też sensie jest to pojęcie analogiczne do Husserlowskiej kategorii *Lebenswelt*. Jednak przedmioty kulturowe jako przedmioty poznawania i działania określał Z. mianem „niekompletnych”, tj. niezdeteminowanych całkowicie w swym statusie egzystencjalnym, w swym sposobie istnienia. Bycie przedmiotem oznacza bycie w stawaniu się i w trwaniu zależnym od dziedziczonych w czasie łańdów kultury (znanzeń i wartości), jakich istnienie wymusza koordynacja poznawania i działania. Przedmiot kulturowy określa więc jego podwójna dyspozycja: bycie przedmiotem działania i bycie elementem ładu kulturowego.

Osobliwość nauk o kulturze polega i na tym, że przedmioty poznania humanistycznego wcześniej dane są jakimś podmiotom – bądź jako korelaty ich świadomości, bądź jako wytwory ich praktycznej działalności. W tym znaczeniu przedmioty takich nauk jak socjologia posiadają tzw. współczynnik humanistyczny („Tę cechę zjawisk kulturowych, przedmiotów humanistycznego badania, tę ich zasadniczą właściwość, że jako przedmioty teoretycznej refleksji są one przedmiotami, komuś danymi w doświadczeniu, lub którymiś świadomymi czynnościami, nazwać możemy współczynnikiem humanistycznym tych zjawisk” – *Wstęp do socjologii*, Wwa 1988, 25). Cała rzeczywistość kulturowa objęta jest współczynnikiem humanistycznym, co oznacza, że wszystkie przedmioty realne muszą być odtwarzane z aktualności, gdyż wszystkie są korelatami podmiotu. Konsekwencją tego jest dyrektywa metodologiczna, mówiąca o tym, że humanista (socjolog) musi uwzględnić ten fakt, iż przedmioty jego badań są „zawsze czyjeś, nigdy niczyje”. Współczynnik humanistyczny można więc interpretować jako onto-epistemologiczny odpowiednik Diltheyowskiego „rozumienia” – „poznania już poznanego”.

Koncepcję współczynnika humanistycznego można pojmować zarówno w wykładni ontologicznej, jak i epistemologicznej (metodologicznej). Sens pierwszej sprowadza się do tezy mówiącej o sposobie istnienia przedmiotów kulturowych: istnieją one o tyle, o ile są dane jakiejś świadomości, istnieją tylko jako korelaty świadomości. Sens wykładni drugiej wyraża dyrektywę metodologiczną mówiącą o tym, jak należy badać przedmioty kulturowe, a mianowicie uwzględniając zależność sposobu poznawania przedmiotu od jego podmiotowych ujęć innej niż spełniająca akt poznawczy świadomości. Cała rzeczywistość objęta jest współczynnikiem humanistycznym, co oznacza, że wszystkie przedmioty (kulturowe i przyrodnicze) są korelatami podmiotu, choć w przypadku obiektów naturalnych współczynnik ten można pominąć – nie wpływa on znacząco na charakterystyki przedmiotu.

Rzeczywistość konkretna pojmowana jest przez Z. procesualnie, dlatego jej przedmioty niejako „poruszają się” pomiędzy granicą absolutnej subiektywności a granicą absolutnej obiektywności. Obiektywność oznacza tu przynależność do maksymalnie wielu systemów przedmiotowych, łańdów obiektywizujących pewną treść empiryczną oraz możliwość bycia daną (możliwość doświadczenia) przez maksymalnie wiele podmiotów. To dlatego przedmioty spełniające warunki obiektywności zakładane przez nauki przyrodnicze mogą być badane bez współczynnika humanistycznego. W ich przypadku wolno pominąć okoliczność, iż przedmioty realne wydobywane są z aktualności. Te zaś przedmioty, które oprócz treści empirycznej posiadają jeszcze kulturowe znaczenia i wartości (właściwe przedmioty nauk o kulturze), muszą być ujmowane ze współczynnikiem humanistycznym, skoro procesy ich obiektywizacji zakładają, że muszą być one przedmiotami zarówno doświadczenia, refleksji, jak i działania. „Wartość tym różni się od rzeczy, że posiada zarówno daną *treść*, która odróżnia ją jako przedmiot empiryczny od innych przedmiotów, jak i *znaczenie*, przez które przywodzi na myśl inne przedmioty, z jakimi była czynnie skojarzona w przeszłości; natomiast rzecz nie ma znaczenia, tylko treść, i reprezentuje siebie samą” (*Wartości jako przedmioty kulturowe*, w: J. Szacki, *Znaniński*, 243). Współczynnik humanistyczny możemy umieścić zatem na skali ciągłej, obejmującej dwie pary wektorów: subiektywizacji i obiektywizacji oraz myśli i doświadczenia.

Z. teoria działania jest komplementarna względem koncepcji przedmiotu kulturowego, które stawia pytanie, w jaki sposób człowiek, jako byt skończony, odnosi się w czynnym, także twórczym działaniu do świata. Pojęcie działania umożliwia odniesienie człowieka wobec normatywnego i naturalnego porządku odtwarzanego w „rzeczywistości konkretnej”. To przez działanie podmiot wprowadza wartości do świata naturalnego i uzyskuje samoświadomość. Każde działanie jest więc aksjonormatywne, tj. nakierowane na wartości. Działanie wskazuje też na podmiotowy aspekt rzeczywistości konkretnej, jest kategorią pozwalającą uznać obecność świadomości w świecie empirycznym.

Zasadnicze rozstrzygnięcia kulturalizmu stanowią także podstawę rozważań dla konkretnej dziedziny, jaką jest socjologia wiedzy. Człowiek, w myśl koncepcji Z., jako przedmiot poznania w naukach o kulturze (naukach społecznych) posiada bowiem tę właściwość, że jest wyróżniony społecznie jako podmiot (twórca, nosiciel, propagator) wiedzy. Teoria rzeczywistości konkretnej, teoria działania i koncepcja współczynnika humanistycznego pozwalają jednak na takie zakreślenie ram socjologii wiedzy, że nie może ona powracać w koleinę nowożytnego fundamentalizmu epistemologicznego, opartego na idei monosubiektywnej podmiotowości. Socjologia wiedzy Z. nie wysuwa żadnych roszczeń epistemologicznych, i to dlatego, że zakłada filozofię kulturalizmu, a nie mimo niej. Socjologia wiedzy nie jest ani filozofią (epistemologią), ani historią nauki. W przeciwieństwie np. do Mannheim’a, uważał Z. socjologię wiedzy nie za rodzaj krytycznej metarefleksji nad poznaniem motywowanym socjologiczną wizją człowieka, ale za subdyscyplinę socjologii – wiedzę o grupach społecznych tworzonych przez ludzi, o ile wiedza wyróżnia ich miejsce w świecie społecznym. Ponieważ z tego punktu widzenia najbardziej wyrazistą rolą społeczną jest rola uczonego, to zrealizowany przez Z. projekt socjologii wiedzy dotyczy faktycznie społeczności uczonych.

Z. wprowadził socjologię na pol. uniwersytety, wychował i wykształcił wielu pol. socjologów – jego uczniami byli: J. Chałasiński, T. Szczurkiewicz, J. Szczepański, Z. Dulczewski. Należy do klasyków światowej socjologii. Jego dorobek naukowy jest bogaty, w wielu aspektach twórczo oddziałujący na współczesnych, w wielu jeszcze niedoceniany bądź nieznan.

H. Znaniecka-Lopata, *Florian Z. His Life*, w: F. Znaniecki, *Social Relations and Social Roles. The Unfinished Systematic Sociology*, San Francisco 1965, XIII–XIX; E. Mokrzycki, *Założenia socjologii humanistycznej*, Wwa 1971; *Florian Z. i jego rola w socjologii*, Pz 1975; M. Pacholski, *Florian Z. Społeczna dynamika kultury*, Wwa 1977; W. Sitek, *Florian Z. a marksizm*, Wwa 1980; Z. Dulczewski, *Florian Z. redaktor „Wychodźcy Polskiego”*, Wwa 1982; S. Burakowski, *Florian Z. jako przedstawiciel refleksji cywilizacyjnej*, *Kultura i Społeczeństwo* 28 (1984) z. 2, 177–190; Z. Dulczewski, *Florian Z. Życie i dzieło*, Pz 1984; *A Commemorative Book in Honor of Florian Z. in the Centenary of His Birth*, Pz 1986; A. Flis, *Ład społeczny versus podmiotowość. Rekonstrukcja koncepcji Floriana Z.*, *Kultura i Społeczeństwo* 30 (1986) z. 4, 113–125; J. Szacki, *Znaniecki*, Wwa 1986; *Pamięci Floriana Z.*, *Kultura i Społeczeństwo* 32 (1988) z. 3; E. Hałas, *Znaczenia i wartości społeczne. O socjologii Floriana Z.*, Lb 1991; *The Contribution of Florian Z. to Sociological Theory*, Mi 1993; R. Cichocki, *Socjologiczne implikacje filozofii Floriana Z.*, Pz 1995; M. Kuszyk, *Teoretyczne podstawy socjologii wiedzy w koncepcji Floriana Z.*, w: *Socjologia wiedzy i jej wrogowie*, Lb 1995, 96–126; T. Abel, *O Florianie Z. Wybór z dziennika* (tłum. F. Hałas), Lb 1996; G. Godlewski, *Lekcja kryzysu. Źródła kulturalizmu Floriana Z.*, Wwa 1997; M. Kuszyk, *Floriana Z. koncepcja rzeczywistości konkretnej. Przyczynek do nie-Husserlowskiej teorii doświadczenia*, w: *Studia z polskiej myśli filozoficznej 1900–1939*, Lb 1997, 39–46; *Teoria socjologiczna Floriana Z. a wyzwania XXI wieku*, Lb 1999; Z. Dulczewski, *O Florianie Z.*, Pz 2000; M. Kuszyk-Bytniewska, *Rzeczywistość konkretna a działanie. Wartości i znaczenia w filozofii kultury Floriana Z.*, Lb 2000 (mps ArUMCS); W. Sitek, *Encyklopedia socjologii*, Wwa 2002, IV 363–371; E. Hałas, *Klasyczna socjologia kulturowa. Nowe odczytanie spuścizny Floriana Z.*, w: *Klasyczna socjologia polska i jej współczesna recepcja*, To 2006, 135–166; *W kręgu filozofii Floriana Z.*, w: *Studia z filozofii polskiej*, Bielsko-Biała 2006, I 169–206; M. Kuszyk-Bytniewska, *Zagadnienia teorio-poznawcze w socjologii*, w: *Epistemologia współcześnie*, Kr 2007, 193–238.

Mariola Kuszyk-Bytniewska